УДК 070.000.32(=161.2)“1945/1990”(043.5)

В. А. Ковпак

ПОЛІТВ’ЯЗНІ ЯК НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА: СМИСЛОВІ МОДИФІКАЦІЇ ПУБЛІЦИСТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВОЄННОЇ ЕМІГРАЦІЇ

У статті проаналізовано змістове наповнення смислів “національна еліта”, “національна інтелігенція”, “етичний інтелектуал” світоглядної публіцистики повоєнної української еміграції в авторстві іноземних політв’язнів з урахуванням складників етнокультурної компетенції.

Ключові слова: *національна еліта, смислові модифікації, прецедентний феномен, символ, архтип.*

І. Вступ

Післявоєнна публіцистика рефлексій національно-історичної перспективи в літературно-мистецькій, філософсько-ідеологічній, суспільно-політичній та науковій сферах життя українства сприймалася імперською владою як факт прояву відкритого опозиційного руху, тому платформою для її репрезентації виступали шпальти діаспорної періодики, що була вписана до своєрідного антитоталітарного інтертексту – унікального дискурсу другої половини ХХ ст., що виник та розвинувся на теренах Європи й США як реакція на поширення у світі ідеології комуністичного месіанізму. Про інтелектуальну українську еліту 60-х рр. ХХ ст. писали “Визвольний шлях” (м. Лондон), “Сучасність” (м. Мюнхен), “Континент” (м. Париж), “Авангард” (м. Брюссель) та багато інших.

“Спорідненість переживань інтелектуалів у контексті тоталітарного контролю над українським суспільством, відсутність фактичної державної незалежності нації, недостатність патріотично налаштованих формальних еліт на найвищих керівних посадах та силою нав’язане домінування єдино правильної ідеології формували історично-соціальні передумови феномену доби – шістдеситників” [1, с. 31–32]. За словами Є. Сверстюка, на арену виходила радикальна молодь, яка не хотіла того світу, який створили для неї батьки: “Українські шістдесятники використовували антиімперські гармати в обороні своїх національних традиційних цінностей, свого єства, в обороні своєї гідности. Крім загальних цінностей, мусіли ще віднайти і відновити поганьблену національну святиню” [цит. за: 1, с. 33].

У дослідженні Ю. Залізняка зазначено, що шістдесятництво – це “сукупний образ боротьби цілого покоління інтелектуалів, котрі протиставили своєрідну нонконформістську етику, власне езотеричне знання про природні права людини та нації, принципи світобудови та співжиття індивідів “антизнанню”, накиненим з Москви псевдогуманним моделям організації суспільства” [1, с. 4], що свідчить про те, що етичний інтелектуалізм та імператив історичної правди – домінантні риси українського шістдесятництва і непідцензурної публіцистики [1, с. 31]. Концепція етичного інтелектуалізму ґрунтується на твердженнях про єдність (або тотожність) моралі й розуму; на вченні про інтелектуальну інтуїцію як форму морального пізнання. Тож у контексті когнітивної моделі смислотворення, запропонованої нами в попередніх розвідках, смисли “національна еліта”, “етичний інтелектуал” формувалися в умовах державного, ідеологічного та інформаційного вакуумів, залишались лише власна картина світу (символи, архетипи, міфологеми тощо) і вихід на закордонні інформаційно-комунікаційні платформи. У цьому розрізі варто згадати ще один смисл “свобода”, який за наповненням акумулює культ свободи в усіх її виявах: свободи совісті, свободи мислення, свободи особи, свободи нації. Актуалізація цих смислів – етичних інтелектуалів, національної еліти, свободи – для української діаспори, світової спільноти засвідчувала багатовікову духовно-політичну еволюцію української інтеліґенції, підсумок розвитку її ідейної традиції у феномені шістдесятників, що “виборювали свою державу інтелектуальним складом мислення, совістю порядної людини і майстерністю проникливого публіцистичного таланту” [1, с. 39]. Не лише неформальна публіцистика, а й аналітичні спогади політв’язнів про своїх однодумців на сторінках еміграційних видань руйнували стереотипи “совєтської пропаганди”, наприклад щодо “страшних бандерівців”, з якими, нарешті, знайомляться в таборах і несподівано для себе відкрили, “що то люди національно та релігійно толерантні”. У таборах саме національна еліта поширювали самвидав між

© Ковпак В. А., 2016

порядними людьми різних національностей, саме там сформулювалася програма міжетнічної толерантності, "то був початок альтернативного суспільства щодо офіційного, деморалізованого кон'юнктурними вказівками партії" [2, с. 6].

Повоєнний період української непідцензурної публіцистичної суспільно-політичної думки здебільшого представлено у формі трактатів, памфлетів, есеїв, а також програмних документів і матеріалів – самвидаву як єдиної форми комунікації між владою та інтелігенцією, вона досліджена в працях Ю. Зайцева, Г. Касьянова, О. Обертаса, А. Русначенка.

"Природно, що радянські партійні функціонери цілковито монополізували право тлумачення минулого, сучасного та майбутнього і досягли у цьому успіху, адже нині, після розвалу СРСР, колись поневолені розумом народи потребують не менше часу на реабілітацію, аніж вони пробули у підневільному стані" [1, с. 48]. Саме в цих рядках і досі полягає актуальність нашої розвідки.

ІІ. Постановка завдання

Мета статті – проаналізувати поняття "етичний інтелектуал" /"національна еліта"/- "інтелігенція" у повоєнній українській діаспорній публіцистиці в контексті державотворення, реконструкції історичної пам'яті та сповнення змістом поняття "національний герой".

ІІІ. Висновки

Один із ключових смислотворців епохи шістдесятників – Є. Сверстюк – писав: «Інерція совєтського ворогування під маскою дружби народів мало змінилася попри окремі зустрічні кроки з боку розумних. А водночас навіть дуже приблизні списки українських рятівників, що фігурують як "праведники світу", дуже істотно змінюють звичний стереотип… Стереотипи облітають, скидаються в купу офіційної брехні…» [2, с. 9–10]. І далі: «Згущена атмосфера табірного аскетизму сприяє створенню ідеалізованих символів. У них багато правди і глибини» [2, с. 11]. Саме за наявності тих спільно породжених символів, реанімованих архетипів і формувалася табірна комунікаційна ефективність, етнічна компетенція.

Ар'є Вудка – учасник єврейського правозахисного руху в Україні, політв'язень радянських тюрем і концтаборів (1969–1976), який вивчені під час ув'язнення вірші українських політв'язнів за допомогою українського видавництва в діаспорі надрукував у книзі "Поезія з-за колючих дротів" (м. Мюнхен, 1978 р.). "Олесь (О. Сергієнко)" – актуалізував прецедентний феномен доби О. Сергієнка "в ізольованій від світу московській імперії з її монополією на слово". У статті, присвяченій цьому "велетню духу", ідеться про «класичний приклад московського "правосуддя"» – засудження хворого на сухоти Олеся за примітки на полях твору І. Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?" (через три місяці після арештів українських шістдесятників 1965 р. з'явився цей трактат, який історик-дисидент В. Мороз у своєму есеї "Серед снігів" назвав найвагомішим документом тогочасного українського відродження, за яким світ вивчав Україну). "Хай пояснить мені це хтось із тих, що вбачають у пекельному вогні московських зірок – дороговказ до цілого людства…" [3, с. 11]. Конотація цієї саркастичної метафори розкриває абсурд правозахисної системи, декодує звертання до "поза-залізно-завісного" світу щодо існування величезного дисонансу поміж "найдемократичнішими" конституціями республік СРСР та фактичним станом справ на одній шостій частині суші.

Для знайомства читачів із прецедентним феноменом епохи – Левком Лук'яненком – автор вдається до актуалізації архетипних символів як складової етнокультурної компетенції: "величний скитський цар серед своїх володінь", портретні деталі вибудовують родовідну лінію від славних предків: "з важкими пшеничними вусами, з високим упертим чолом, затамованою міццю у погляді", антитеза "не як в'язень, а як …цар" розставляє пріоритети в трактуванні національних героїв, а дисонанс у портреті актуалізується через зіставлення таких номінацій, як "на порозі барака… цар" [3].

У статті-спогаді концептуальними пунктами розкриття окреслених смислів є тема націоідентифікації та інтернаціоналізму. Листи Олеся не пропускали додому, бо були написані "незрозумілим для цензури гуцульським діалектом" [3, с. 54]. «"Пишите порусски, как все нормальные люди!" – це співв'язні-неросіяни (а їх 90% серед політичних) чують скрізь, по таборах і в'язницях від чекістів, цензорів, офіцерів МВС. Це теж – інтернаціоналізм у дії» [3, с. 65]. Заперечення мовної свободи в ідейно-смислових конотаціях радянських таборів було імперативом імперії, що працював на зміцнення комплексу меншовартості, руйнування екзистенційного простору національного буття серед 90% політв'язнів-"неросіян". А. Вудка описав спогади Олеся про примушення з погрозами у Тамбові записатися його родині росіянами, проте його мати відповіла: "Хай і діти, і внуки пам'ятають, хто вони є!" (спогади матері Олеся, яка свого часу також була звинувачена у націоналізмі, виселена до Тамбова, розмовляла у суцільному російському оточенні тільки рідною мовою). Імпульс національної гідності О. Сергієнка спадковий, а націоналізм став світоглядно-ціннісним орієнтиром, який відстоювали його пращури.

М. Славинський підкреслював: "Усталилося, що українськість асоціюється переду-

сім із мало не архаїкою змісту й форми, хуторянськістю мислення, провінційністю філософських побудов" [4, с. 138].

Проте саме роль самвидаву, як узагальнює Л. Василик, полягала в тому, що він "розпочав відрив символічних міфічних понять тоталітарної системи, поширюваних в офіційних ЗМК, від свідомості соціуму, внаслідок чого вже в середині 80-х вони багатьма не сприймалися як частина реальності. Навіть ідеологія як цементуюча суспільство втратила свою міфологічну роль, знизилася досяжність інформації, яку постачала політична підсистема, відмерли ряд тоталітарних міфів. Тому самвидав можемо вважати важливою передумовою творення вільного інформаційного суспільства та місцем відродження світоглядної публіцистики". Але в нашій розвідці ми звертаємо увагу на смислоформувальні елементи національної, етнокультурної компетенції у розумінні таких смислів, як "національна еліта", "інтелігенція", ті, що писали самвиданий метатекст доби, а "дошку пошани" яких складали іноземні автори на шпальтах саме діаспорних українських видань [5, с. 127].

Цілісна картина дійсності постає в рядках А. Вудки, де знову фігурують прецедентні феномени доби, смислові центри самоідентифікації: "Україна = Іван Дзюба ("взяв на себе нелегку ношу адвоката України й українства" [6, с. 134]), Бабин Яр (символ Голокосту, історичної пам'яті та місце комеморативних практик, стихійних мітингів із концептуальними виступами інтелігенції), пам'ятник Шевченка (як націотворча культурема), Алла Горська (символ боротьби з тоталітарною системою, символ викриття радянських злочинів, митець-борець), шістдесятники (інтелектуально-культурний рух опору), А. Малишко та ін. і Москва="психіатрички", концтабори, масові арешти тощо: "Потім були збори біля пам'ятника Шевченка, палкі промови, вірші, сутички з міліцією, що розганяла студентство. Була промова Івана Дзюби в Бабиному Яру і відкриті вимоги перед окупаційною владою припинити примусову русифікацію. Україна трохи оговталася. Москва відповіла масовими арештами, "психіатричками", концтаборами, найновішими хімічними засобами для тортур і руйнації психіки. Вбивство Алли Горської – похорон вилився в національну демонстрацію. Найвищою точкою руху шістдесятників був, мабуть, справжній бунт на з'їзді письменників України. Приєднався навіть Малишко – помер за загадкових обставин" [3, с. 98].

Негативний корелят із метафоричною конотацією відродженої України (символи нездоланності: Фенікс, Прометей, архетипні українські символи: згуртованість, українська пісня) акумулює дискусію доби: "Москва мстилася на тих, хто знову довів їхню неможливість знищити Україну. Як Фенікс, як Прометей, вона оживала знову. У святкові вечори українці великими гуртами розгулюють по зоні, незважаючи на метушню чекістів…Ніби немає голоду, неволі, каторги. І ллються над замерзлим Уралом чарівні українські пісні" [3, с. 97].

Подолання комплексу етносу-субтрата висловлене в подиві Олеся полоненим борцям Української Повстанської армії, які відкрито віталися: "Слава Україні!". В умовах державно-ідеологічно-інформаційно-комунікаційного вакууму величезне значення у формуванні націотворчої картини світу відігравали обряди, ритуали, опис яких створює україноцентричний контекст: так, у День червоного терору в голодній злиденній камері відзначали голодівкою; над маленьким могильним горбиком невідомо де роздобутої рідної землі в'язні моляться й запалюють свічки по закатованих близьких, промовляючи вголос імена замучених.

Іноземні політв'язні проголошували, аргументували та затверджували в іменах верству інтелігенції, національної еліти етичних інтелектуалів, готуючи підґрунтя для сприйняття проголошеної незалежності з очевидними національним героями. Проте вони усвідомлювали, що в публіцистичному дискурсі перехідного інформаційного суспільства 1980-х рр., навіть на сторінках еміграційного видання, потрібно підкреслюватти, що «інакодумець – це "нормальнодумець", який до того ще й має сміливість відкрито заявити про свій спосіб думання» [7, с. 178].

Так, І. Гейбер у контексті деміфологізації тоталітарних комплексів підкреслює, що "інако", себто не зовсім так, як приписано офіційною ідеологією, в СРСР думали всі, включно з каґебістами та партійними функціонерами. «Справа полягає в тому, наскільки це "інако" відрізняється від офіційної брехні і в якому напрямі це відрізнення йде, в напрямі нормального та здорового людського думання чи в напрямі всіляких духовних вивертів або слабкодухого й підлого пристосуванства. Можна твердити, що в СРСР всі – інакодумці але далеко не всі є "нормальнодумцями"» [7, с. 179]. Концептуально-асоціативне поле радянської дійсності зі словами-маркерами, символами епохи та режиму, графічне виділення лапками актуалізує кульмінаційні ідеологеми, що розгортається в публіцистичному фрагменті: «процедуру засудження політичних "злочинців" встановлено давно і перетворено на рутину, на частину того тла радянського життя, в якому однаково невід'ємними і звичними частинами є колгоспи, державні пляни, плякати, демонстрації, "соціалістичні зобов'язання", масове пияцтво, партійні квитки, довжелезні черги, "передовики виробництва", загальна корупція, КҐБ і концтабо-

ри. І, певна річ, над усім цим – “найпередовіше вчення”» [7, с. 179]. Когнітивно-семантичне поле смислу “свобода” входить у розгорнутий дискурс смислу “національна еліта”, яка в ті часи майже завжди мала окреслення “правозахисна”. Так, у статті-спогаді про Г. Алтуняна автор говорить про нього як одного із засновників ініціативної групи оборони прав людини (Левін, Веліканова, Джемілєв, Лавут, Пономарьов, Ковальов, Ходорович), яка створила знаменний документ: “До громадян”, що незвично був звернений не до влади, а апелював до громадянських почуттів, закликаючи до гуманності як конечної засади кожного здорового суспільства. Інформаційним приводом такої відозви став арешт Григоренка, якого незабаром запроторили до “психушки”, та намагання пошуку гуманного ставлення до “маленького гнаного народу – кримських татар. (Нині їх, здається, близько 300 тисяч, і майже стільки ж знищено за часів Сталіна)” [7, с. 180]. Пройшло понад три десятиліття, а пошук гуманного ставлення в контексті реалізації імперської ідеї так і не винайдено.

У статті концепт правосуддя розгортається в метафоричних параметрах вистави, де “пункти звинувачення – це декорум”, а коли йдеться про політичних “злочинців”, то звинувачення “зліплено” зі звичного для режиму спектра – антирадянська пропаганда, шпигунство, хуліганство, хабарництво, дармоїдство, гомосексуалізм – словом, будь-що, і це визначають слідчі КҐБ у перебігу фабрикування справи [7, с. 183]. Ідеологічні конотації, що поглиблюють зміст контекстуального поля антиправового суддівства СРСР, стали акцентом суспільно-інформаційних реалій ЗМК української еміграції.

Арсенал кадебівської майстерності, що різнився з пресовим інструментарієм на поширення радянської мрії, автор із власного досвіду виділив у словах-маркерах: виклики на бесіди, відвідування просто на праці, стеження, всі види підслуховування, допити як свідка в різних справах, до яких він іноді не мав жодного стосунку, всілякі провокації, так звані “офіційні попередження” [7, с. 183].

І. Гейбер підкреслює ще одну рису радянської дійсності – “що дозволено москвичеві, то не дозволено киянинові, що можуть пробачити киянинові, того не пробачать харків’янинові, а по малих містечках та селах сваволя взагалі не має жодних меж” [7, с. 184]. Але в особливо “привілейованому” становищі перебувають москвичі, бо в Москві є іноземні кореспонденти, іноземні дипломати, що свідчить про значущість світового інформаційного поля, до якого входив сегмент еміграційних ЗМК. “Кожний арешт у Москві стає негайно і зо всіма подробицями відомий за кордоном, і взагалі Москва має бути парадною вітриною радянського ладу” [7, с. 184]. Таким чином, автор розробив концептуальні аспекти центру і провінції, глобального і локального, інформаційної ізоляції та відкритості.

Метатекст аналізованих публікацій окреслює тодішній стан і перспективи створення єдиного інформаційно-комунікаційного простору материкової України й українців у еміграції, оскільки декодування смислів цих матеріалів для світу та всього українства розвивало новий дискурс національно-визвольної ідеї нації в усіх її параметрах: економічних, культурно-просвітницьких, правових, духовних тощо. Проте в самому матеріалі І. Гербер наголошує, що «люди живуть у хворому суспільстві безмежної імперії, відрізані від джерел інформації та ідей, від перехресть, де ідеї можуть виникати і стикатися. Вони думають “інако”, бо не вірять офіційній дезінформації» [7, с. 184]. Інтерпретація України як багатокультурного, діалогічно-культурного простору в параметрах права і ментальності, духовних цінностей і державницько-ідеологічних засад акцентує проблеми міжкультурних відносин і свободи культурних просторів: “Чи це важливо, щоб Україна стала самостійною державою, щоб татари повернулися до Криму, щоб євреї мали можливість виїхати до Ізраїлю, якщо вони цього бажають? Очевидно, важливо. Але ще важливіше, на мою думку, щоб громадяни на території цієї держави усвідомили своє невід’ємне право по-українськи, по-татарськи або по-єврейськи сказати про це вголос. Для цього вони мали б стати схожі на Алтуняна” [7, с. 186].

Ще одна сторінку національної еліти відкрив Ф. Ґробауер – священики, духовенство, багато з яких у радянських в’язницях і таборах було засуджено під штучно вигаданим закидом “в агітації проти радянського режиму”. Національно-прецедентними феноменами релігійного дискурсу тогочасного свідомого українства були Й. Сліпий, А. Шептицький. Протистояння Й. Сліпого імперській тоталітарній машині в мовчазному сибірському таборі політв’язень репрезентує через постійні релігійні, духовні рефлексії панотця, який, за згадкою Ф. Ґробауера, на середині табірного чотирикутника вийняв захований під плащем дерев’яний хрест, що він сам зробив, і гучним голосом проголосив на весь майдан: “Христос воскрес, воістину воскрес!”, у результаті “розлючені таборові кати кинулись на слабку постать мужнього душпастиря і серед побоїв та копняків затягли його в карцер” [8, с. 387]; або в нелегальній посилці з волі галицький Владика отримував товстий папір, розсипані зерна вівсяних та гречаних круп і на самому споді малу паперову торбинку з сушеними виноградними гронами – “цінний скарб”: “кілька родзинок він поклав до склянки з водою і поставив її обережно,

щоб ніхто не бачив, під ліжко. Наступного дня дістав склянку з-під ліжка. Таким чином, митрополит видобув літургійне вино для Служби Божої, яку він потайки відправляв" [8, с. 389].

Лексико-семантичні, образно-художні параметри отримує публіцистичний образ Й. Сліпого: "князь Церкви", "людина високої духовної культури", "звичайний сільський парох з Карпатської України".

Смислове навантаження поняття "єдності" сповнилося осмисленням ролі християнських Церков, що повинні діяти солідарно, «проте не так, як стверджував німецький інженер: "Три чинники, рано чи пізно, наведуть порядок у Росії: німецький жандарм, американський купець і католицький священик"… Совєти боялися митрополита навіть тоді, коли він бу їхній в'язень, стежили, прослуховували, переходили на латинську» [8, с. 388].

Г. Давидов – публіцист, громадський діяч, політв'язень радянських тюрем і концтаборів (1972–1977), дослідник історії постсталінської радянської репресивної системи, учасник Громадського фонду допомоги політв'язням та їх сім'ям, емігрував до Німеччини з 1980 р. У матеріалі про З. Антонюка автор так само намагався відновити замовчувану культурну спадщину, здійснити в переоцінку в тюремних умовах зміст смислу "національна еліта" та знищити колоніальні культурні стереотипи. "У нас свобода переконань. Вночі, коли ви самі в кімнаті, погасіть світло, накрийтеся з головою ковдрою і тоді думайте, що хочете. Але якщо хтонебудь довідається, про що ви думаєте, – бодай дружина – тоді це вже не просто ваші переконання, а розповсюдження переконань, а це вже дія. І ми судимо вас не за ваші переконання, а за ваші дії" [9, с. 195]. Це "ходова" пропагандистська обойма в боротьбі з інакодумством серед слідчих КҐБ в усій країні, а по тюрмах – засуджено за переконання: відмовитися від них – "стали на шлях виправлення". "І в цій жорстокій вимозі більше логіки, ніж у всьому газетному словоблудстві, адже думка й дія нероздільні" [9, с. 196]. Причини засудження національних інтелектуалів автоматично набували статусу національно-прецедентних феноменів, національних символів, так Зіновія Антонюка звинуватили у розповсюдженні самвидаву, зокрема журналу "Український вісник", статей Д. Донцова "Більшовизм і духовність народу", В. Мороза "Замість останнього слова". Проте автор виділив і сумнозвісні символи радянської системи: "тюрма і табір – це згусток радянської системи: якщо в основі радянської правової системи лежить презумпція безправності з жорстокою регляментацією всіх боків життя підлеглих – то в таборі цей принцип доведено до найжорстокішої межі; якщо в країні принцип примусової праці злегка закамуфльовано, – то в таборі його впроваджують невтомно й одверто". Публіцист наголошує на статусуванні таборів і тюрем як важелів морального розтління та духовного геноциду [9, с. 196].

У нашій розвідці говоримо про смислотворення ідеї нації, що формується з урахуванням державного, ідеологічного, інформаційно-комунікаційного та ментального/-соціально-міфологічного чинників. Та за часів системи тотального придушення основним чинником дієвості була "духовна задуха", тобто в умовах, як ми вже зазначали, відсутності незалежної держави, власної ідеології, підпорядкованих партії ЗМК, картину світу свідомому українству намагалися спотворити моральним розтлінням. "І тому в країні багато десятиріч іде особлива війна, ім'я якій – духовний геноцид. Війна, яку накинула держава людині. Тут нема видимої лінії фронту – вона проходить у душах людей. Не звичайна мета в цій війні. Мета держави – полонення душ. Мета людини – боротьба за духовне виживання. І методи цієї війни своєрідні, але основним засобом держави в боротьбі за душі стало моральне розтління. Людина морально нестійка духовно не здатна протистояти тотальній державі і зрештою потрапляє до неї в полон. Тому двоєдушність – моральна норма в такій державі, і вона старанно стежить за тим, щоб підлеглі не порушували усталених традицій. Того, хто відступить від звичаю: говорити одне, думати інше, а робити третє, – чекає на перший раз окрик, а впертих відступників – досвідчена і садистично-витончена система покарань" [9, с. 197]. Голодівки, які тривають часом місяцями, страйки політв'язнів (через свавілля адміністрації, безправне становище, наприклад, заборону бачитися з рідними), статусний рух (визнання статусу політв'язня), що вибухнув у 1974–1975 рр. на всіх політзонах і у Владимирській тюрмі – єдині способи "порятунку душ", залишитися фізично виснаженим, проте духовно не вбитим, морально зміцнілим, що переміг державу в боротьбі за свою душу.

Ще один аспект тоталітарного режиму в дихотомії з ідеєю української нації – тюремно-табірна медицина є елементом режиму, яку адміністрація використовує її як додатковий важіль для тиску на недогідних їй арештантів: суть у напівлікування: і померти не дадуть (це також не завжди), але й не: вилікують, до цього додаються приховування справжніх діагнозів, "дружні поради" від корисних лікарів. Зіновій Антонюк – жертва такого табірного напівлікування, безкінечного шантажу [9, с. 201].

Змістова модифікація смислу "несвободи" поповнюється практикою "других термінів" з добором найнепривабливіших кри-

мінальних статей – методом, широко практикованим за Й. Сталіна. Стаття була написана якраз за часів такої загрозливої "КҐБівської метушні" навколо Антонюка і своєю розповіддю він прагнув "привернути людську увагу до долі Зіновія, якому загрожує – і цілком реально – нова судова розправа" [9, с. 207].

У рубриці "Спогади-документи" "Визвольного шляху" С. Кудірка виступив із цікавою розвідкою "Мої зустрічі з українцями-політв'язнями".

"Інтер'єром" для таких розмов став спеціальний концтабір, з відповідним "облаштуванням" та підібраним, спеціальним, адміністративним персоналом з асоціативною назвою "Кучинвальд" – сучасний Бухенвальд.

"Інтер'єром" для таких розмов став спеціальний концтабір, з відповідним "облаштуванням" та підібраним, спеціальним, адміністративним персоналом з асоціативною назвою "Кучинвальд" (Пермська обл., Кучино) – сучасний Бухенвальд: "у Мордовії було пекло, а тут – саме його дно", "табір смерті", "долина смерті".

У контексті духовного геноциду автор згадує, що і символів духовного коду їх намагалися позбавити, так під час опису епізоду вилучення з його особистих речей під час голодівки особливих для політв'язня – "Декларації прав людини", молитов, трьох листів президентові США Ніксону, а також протестного листа, написаного деким совєтському уряду.

Образ табірного лікаря і в цій статті так само доповнював багатопланову концептосферу "несвободи" та знищення національної еліти: "поведінка совєтського лікаря не відповідала присязі порпання в паперах у момент необхідності зробити життєво важливу ін'єкцію, зазначаючи із злорадною посмішкою: «Насамперед – я чекіст, а вже потім лікар"» [10, с. 348]. Алюзія до видатного, концептуального твору епохи М. Хвильового "Я (романтика)": "Я чекіст, але я і людина".

Негативний корелят на рівні алюзії до Петра І спостерігаємо у згадці про "Петрівський дух", колись широко практикований у Російській імперії, а тепер за колючими дротами, у замкнених ізоляторах: "в страшній імперії ГУЛазького архіпелагу", "страшному пеклі у концтабірних підземеллях", у цій "клоаці російського царства", де навіть стрижка відбувалась "по-петрівськи" – привести до кімнати чергового, покласти на підлогу і обстригти. У цьому ж контексті розвінчується "міф про опіку старшого брата": український народ своїми кістками встелив фундамент петербурзької фортеці, збудував столицю своєму гнобителеві, віддавши своїх найкращих синів на вивершення її будівель, а сьогодні "туристи навіть не думають, скільки людей наклали тут головою тоді, коли Петро І будував цей страшний Петербург – місто смерті" [10, с. 349].

Та національна еліта, яка здебільшого мала статус "етичних інтелектуалів", протистояла імперській ідеї дискусіями про Т. Шевченка, Адама Міцкевича, Вінцаса Кудірку та багатьох інших національних велетнів. Автор поповнює "дошку пошани" і новими іменами, зокрема згадується Сапеляк – молодий українець-патріот, борець, націоналіст, що порушив правило: «політичному злочинцеві не можна користуватися сонячним промінням і займатися спортом, бо це зміцнює його здоров'я… сильний дух... Неспроможним бунтувати так, Сапеляк, вийшовши вдень на працю роздягненим, отримав тілесні ушкодження: "Бийте, бийте моє тіло, але душі не вирвите"» [10, с. 350]. Публіцист пояснює, чого так багато молодих патріотів, таких як Сапеляк, студентства за ґратами, чого бракує тим студентам – перш за все бракує їм свободи, свободи для їх поневоленого народу. Вистачить написати чи сказати, що "Україна мусить бути вільна", – і їх уже судять закритим судом, засилають у концтабори й тюрми на багатолітнє ув'язнення. І тут розгортаються смислові модифікації загального смислу "Україна"="ідея нації", що постає у таких контекстуальних полях: "Україна – як простір буття, як нація, як тип ментальності, як ідея та ін. … Україна як мета, перспектива, орієнтир, шанс, історичний вибір, а національна ідея набирає таких видових концептуальних аспектів: концепція, стратегія, модель, об'єднавча якість, тяглість, варіативний вибір, духовний проект" [5, с. 131].

А ось для Кремля вільна думка і вільне слово – "страшніші від атомової бомби". У цьому ракурсі публіцист окреслює світоглядні аспекти опонента, зазначаючи, що у "совєтській" літературі, часописах і періодиках огидною лайкою накидаються на українців, литовців, естонців, латишів та інших, бо вони, мовляв, тому хочуть знищити "Совєтський Союз", щоб запровадити капіталістичний або фашистський режим. І тут отримуємо зовсім інші номінації національної еліти: націоналісти, "зрадники родіни", "агенти чужоземних розвідок" тощо. І ці публікації насамперед і покликані знищити колоніальні культурні стереотипи (безелітність, вторинність, сільськість, архаїчність тощо), зауважити, що, ті, хто сидять у концтаборах і за тюремними гратами народ шанує і любить, бо вони "жертвують собою, своєю родиною, всіма життєвими принадами на волі, щоб дати стимул і приклад до національного відродження, як передумови національного і соціального визволення" [10, с. 351].

Статусність національної еліти в таборах мала стереотипне тавро радянської системи, більшість в'язнів політичних концтаборів і тюрем – це літні люди, що засуджені на 20, 25, 30 і більше років. А молодих політв'язнів, "зливають" із кримінальними злочинцями. Саме тому автор і розвінчує цей міф про одиничні випадки політув'язнення. Цікаво, що служителі режиму підкреслювали непричетність націоналістів до перемоги у Другій світовій війні, що також часто експлуатується і до сьогодні в російських ЗМІ (перемога Росії=перемога Радянського союзу): "Що там, вас, політв'язнів, – одиниці. А ми перемогли Гітлера, ми "Тигри" розколювали, переможемо і вас. Ви тільки своє молоде життя запропащуєте, бо не маєте ґрунту під ногами. Вас розтопчемо, як хробаків, ви – ніщо!" [10, с. 353].

Проблема кремлівської пропаганди, зафіксована публіцистом, що розрахована на отарну масу "совєтських людей" та наївну західню громадськість, яка повірить їй "на слово", і досі часто є дієвою, оскільки в Україні зрізано в самій інфраструктурі інформаційного поля культурні платформи для формування націотвірних смислів. "Хіба ж совєтські танки можуть здушувати, розчавлювати повстання поневолених народів?! Ні, вони можуть тільки "визволяти"! Наповнювання концтаборів і тюрем політв'язнями – справа досить неприємна для "миролюбних" кремлівських ватажків, бо і в так званих національних республіках протестують, та й на Заході все більше огірчення. Про це пишуть у захалявних виданнях, у західній пресі, говорять по радіо" [10, с. 353].

Але діаспорні пресові платформи повоєнної доби давали простір для розгортання таких смислових моделей. Про національну еліту у публікації автор говорить не тільки ідеалізовано, він констатує факт, що багато з них фізично знищені, вже не люди, а "людська руїна", але які залишилися людьми незламного духу. "Це люди – герої, їм треба ставити пам'ятники, перед ними треба схиляти голови не тільки нашим поневоленим народам, а всьому людству, бо вони терплять і вмирають за найвищі ідеали, за висоту людського духу, а не за розквіт тиранії і панування Москви в цілому світі" [10, с. 354]. За свідченням публіциста, озвучимо ці імена: колишній партизан, член УПА – Вобошевич Григорій, Безуглий Іван, Бернайчук Аполоній, Герчак Григорій, Глива Володимир, Гнот Володимир, Гриньків, вже згаданий Сапеляк, Гриньків і Сеньків, Юрій Гуцало, Давиденко, Анатолій Здоровий [10, с. 344].

На думку Д. Дроздовського, шістдесятників створили дух свободи і свобода духу: «Наріжний камінь їхнього світогляду – це духовний лібералізм (франц. liberalisme, від лат. liberalis – вільний) – культ свободи в усіх її виявах: свободи совісті, свободи мислення, свободи особи, свободи нації. Свобода – це не тільки відстоювання права на власний вибір і власну самобутність, а й водночас визнання права на існування іншого й інакшого. Звідси – й толерантність шістдесятників до людей інших політичних, філософських, естетичних поглядів та до інших народів. Та свобода духу – це передусім гідність людського "Я"» [11, с. 40].

Але свобода слова – це був найстрашніший ворог концтаборів смерті, аби не просочилась на батьківщину політв'язня жодна інформація, жодне вільне слово, звідки воно може дістатися у вільний світ. "Вони всіма силами і засобами намагаються довести до того, щоб у концтаборі панувала мертва мовчанка, щоб у вільному світі не згадували їх імен, а тоді вони можуть знущатися, як самі хочуть, і розпоряджатися політв'язнями, як монетою у власній кишені" [10, с. 346]. Ось така антитеза, вибудувана публіцистом: СРСР – вільний світ. Рвали листи від матерів про "корів, курчат", щоб "шарпати нерви політв'язня, щоб у роз'ятрену, відкриту рану серця насипати все більше солі... Щоб людина, виснажена хвилюванням і внутрішнім переживанням, заломилася, щоб впала на коліна, а з колін – на "всі чотири". Ось чого хочуть добитися у політв'язнів кремлівські тирани!" [10, с. 346]. А про необхідність інформаційного набату публіцист автор підкреслював як публіцистичний лозунг: "нема кому прийти до совєтських тюрем із кінокамерою, з транзистором чи магнетофоном, щоб зафіксувати умови життя в'язнів, нема кому розказати світові про ті фізичні і моральні тортури, що їх зазнають в'язні в московській тюрмі народів. А коли хтось із колишніх в'язнів і вирветься у вільний світ, то їхні розповіді про жахіття московських тюрем і концтаборів майже іґнорують, щоб не пошкодити "мирним взаєминам" їхніх урядів із найбільшими у світі тиранами" [10, с. 348].

Ще одним виявом "несвободи" була віра в Бога, заборона інтелектуального розвитку, зокрема читання.

Символом руйнації в метафоричних, оцінних конотаціях будь-якого прояву людської свободи, знищення її і як смислу у свідомості особистостей постає в публікації Володимирська тюрма, в якій караються "люті вороги народу", "буржуазні націоналісти", себто "борці за волю і права своїх поневолених народів, противники "єдінонєдєлімой матушкі Росії", тієї тиранської імперії, яка чваниться перед усім світом своєю "гостинністю", "гуманністю" та охоплює своїми ведмежими обіймами все більше й більше народів. Де з гучномовців лунає блюзнірська тирада: "Славься отечество наше свободное, славься велікая, могучая Русь", де наказують армії кидати в очі поневоленим

народам погрозливий виклик: “Те, що ми завоювали, ніколи ворогові не віддамо”. Мовляв, не віддамо українському, литовському, естонському, білоруському, вірменському, узбецькому, азербайджанському, німецькому, польському та іншим народам (вони ж – вороги!) загарбаних їх батьківщин чи територій” [10, с. 347].

Національна інтелігенція виписана С. Кудіркою й цікавими портретами Є. Сверстюка (“очі світилися якимсь внутрішнім вогнемболем, наповнені мукою – та не за себе, навіть не за свою родину, а за страшну долю свого поневоленого народу, до якого він ставився з пристрасною любов’ю. Народу, що його гнобить і деморалізує найхижіший імперіаліст з імперіалістів – російський кремлівський деспот” [10, с. 347]), І. Покровського, сина замордованого священика, В. Василика, засудженого на 7 років концтаборів за перешкоджання агентам КДБ зрізати хрести у своїй рідній Тисмениці. Публіцистична риторика с. Кудірки є мотто до всього метатексту доби: “Боже мій, де знайти силу, де знайти слова, щоб розбудити сумління світу, щоб заступитися за тих невинних людей, вірних синів свого народу і своєї церкви, щоб вирятувати їх із мук і пекла цієї страшної імперії!”, аби“ пробити кригу невтручання у справи царств московської тиранії, яка брутально топче все святе, ще й загрожує цілому світу” [10, с. 348].

IV. Висновки

Отже, тодішнє й сьогоднішнє державне самоствердження – неостаточне, воно неможливе без “усвідомленого загальнонаціонального смислу існування” [10, с. 7], проте такий загальний смисл ідеї нації складається з багатьох компонентів, одним із найважливіших серед яких є смисл “національна еліта”, “національна інтелігенція”, “етичний інтелектуал”, зміст якого становило більшою мірою шістдесятництво, яке завжди спиралося на принципи легальності, ненасильства й толерантності із ціннісною парадигмою його етики, котра протиставляла грубій силі та брехливій пропаганді потугу знання, правди та правозахисту.

Список використаної літератури

1. Залізняк Ю. Етичний інтелектуалізм публіцистики Івана Дзюби та Вацлава Гавела : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Ю. Залізняк ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2007. – 217 арк.
2. Сверстюк Є. Діти різних народів / Є. Сверстюк // Іноземці про українських політв’язнів: Спогади / упор. Олена Голуб ; передм. Євгена Сверстюка. – Київ : Смолоскип, 2013. – С. 5–11.
3. Вудка А. Олесь (О. Сергієнко) / А. Вудка // Острівки приязні : зб. спогадів і статей про українсько-єврейські стосунки. – Мюнхен : Українське видавництво, 1983. – 196 с.
4. Славинський М. Ціна “ізмів” / М. Славинський // Київ. – 1990. – № 3. – С. 131–139.
5. Василик Л. Світоглядна публіцистика сучасних літературно-художніх видань: концептосфера національної ідентичності : монографія / Л. Василик. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 416 с.
6. Панченко В. Іван Дзюба – літературний стакер / В. Панченко // Київ. – 2001. – № 7–8. – С. 138–145.
7. Гейбер І. Генріх Алтунян – в житті, в суді і в серці / І. Гейбер // Сучасність. – Мюнхен, 1982. – Ч. 1–2. – С. 178–187.
8. Ґробауер Ф. Спогад про митрополита Йосипа Сліпого і єпископа Миколу Чарнецького / Ф. Ґробауер // Мартирологія українських церков. – Балтимор ; Торонто : Смолоскип, 1985. – Т. II: Українська Католицька Церква: Документи, матеріяли, християнський самвидав України. – С. 385–390.
9. Давидов Г. Зіновій Антонюк (доля людини – епізод із життя сьогоднішнього ҐУЛаґу) / Г. Давидов // Сучасність. – Мюнхен, 1981. – Ч. 3–4. – С. 195–207.
10. Кудірка С. Мої зустрічі з українцями-політв’язнями (скорочена розповідь-інтерв’ю) / С. Кудірка // Визвольний шлях. – Лондон, 1975. – Кн. 2, 3. – Лютий, березень – С. 343–354.
11. Масарик Т. Гуманистические идеалы / Т. Масарик // Новое время. – 1990. – Ч. 15. – С. 40–41.
12. Дзюба І. Національна культура як чинник майбуття України / І. Дзюба // Кур’єр Кривбасу. – 2000. – № 122. – С. 3–16.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2016.

Ковпак В. А. Политзаключенные как национальная элита: смысловые модификации публицистики украинской послевоенной эмиграции

В статье проанализировано содержательное наполнение смыслов “национальная элита”, “национальная интеллигенция”, “этический интеллектуал” мировоззренческой публицистики послевоенной украинской эмиграции в авторстве иностранных политзаключенных с учетом составляющих этнокультурной компетенции.

Ключевые слова: *национальная элита, смысловые модификации, прецедентный феномен, символ, архетип.*

Kovpak V. Political Prisoners as a National Elite: the Semantic Modification of Ukrainian Journalism Postwar Emigration

The mission of Ukrainian publishing houses, especially those that operate abroad in the postwar years, not exhausted utilitarian context, and served as integrated centers, part information and communication activities, including documentary communication channel, whose functions were to maintaining documented social memory in the context of cultural heritage society, ensuring public use of social documentary memory; fixing and maintaining time creative achievements of society, dissemination of sociocultural space in the actual meaning, ideological orientation and positioning prestigious representative or channel capacity. So book communication is implemented in such social and communication institutions, as archives, bibliographic services, libraries, publishing and printing, book trade, abstract services that form the document-information communication system.

Thus, the component of the system is the most famous Ukrainian publishing in the Americas, operating in the second half of the twentieth century. published and self-published works are "Torch" (Baltimore), "Prologue" (New York), in Europe – publishing "Modernity" in Munich, the Ukrainian publishing house in the UK, France, where collaboration and dissident movement in Ukraine 1960–1980s., were unique self-publishing imprint broadcast-meaning guidelines.

The article analyzes the peculiarities of ethnic and cultural elements of competence in the production of meanings of the concept "ideas of the nation", including the meaning of "national hero", the example of the book M. Heifetz "Ukrainian silhouettes" publishers "Modern" in the postwar period.

Chapters are devoted to Ukrainian creators of meaning, "Vasyl Stus – in Ukrainian poetry now no more", "Vyacheslav Chornovil – general prison", "Mykola Rudenko", "Saints of old Ukraine", "Bandera children", "Star Popadyuk – dissident and accusations without fear", "Basil Ovseyenko – martyr Gulag". Thus, the author fills contents meaning "national hero", meaning "freedom", using a system of knowledge that leads to all kinds of members of the ethnic group, in particular, communicative, – elements of ethno-cultural competence – ethno-cultural stereotypes, ethnonyms, precedent phenomenon, symbols, myths, archetypes etc. That is, all the names of Ukrainians who are dedicated sections of the book of memories, are precedent phenomena precedent at the national level.

The cognitive basis of information etnosignificant associative array, the accumulated precedent phenomena, brings them closer to the characters of ethnic culture, fully applies to the names of the camp prisoners sixties Ukrainians.

Key words**:** *national elite, semantic modification, precedent phenomenon, symbol, an archetype.*